

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
МЕТОДИКУ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розкриваються основні педагогічні передумови перспективного розвитку предметної дидактики – методики навчання української літератури. Автор зосереджується на загальнонавчальних принципах та провідних напрямках педагогічної науки, що зумовлюють ключові тенденції розвитку методичної думки на сучасному етапі.

Ключові слова: педагогічна теорія, загальноосвітній навчальний заклад, методика навчання літератури, тенденція, педагогічна технологія

Постановка проблеми.

Завдання сучасної шкільної літературної освіти зумовлюють пошуки її інноваційних змісту, методів, форм і засобів, які забезпечуватимуть учням належний рівень знань і вмінь, досвід їх здобуття й застосування, що значною мірою становить життєву компетентність особистості. Відповідно актуалізується й проблема розвитку фахової компетентності вчителів-словесників, що передбачає не лише осмислення напрацювань конкретної методичної науки, а й суміжних наук, передусім педагогічних теорій та проектів їх теоретико-практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковане розв'язання означеної проблеми. Наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. спостерігається бурхливий розвиток методики навчання літератури, здобутки якої зумовлюються ґрунтовними напрацюваннями суміжних наук, зокрема педагогічних та психологічних теорій розвитку знань і вмінь: асоціативної (С. Рубінштейн, Ю. Самарін), поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Г. Костюк), узагальнення способів пізнання (Д. Ельконін, В. Давидов), розвивального навчання (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко);

побудови педагогічних систем (А. Громцева, В. Паламарчук, С. Гончаренко); методичних систем і моделей (Н. Волошина, О. Ісаєва, Л. Мірошниченко, Є. Пасічник, Б. Степанишин). Джерельною базою для означеної в статті проблеми є також педагогічні ідеї формування духовно розвинутої особистості (В. Сухомлинський), організації та реалізації розвивального навчання (А. Алексюк, І. Богданова, С. Гончаренко, М. Гриньова, А. Громцева, Н. Миропольська, В. Паламарчук, С. Сисоєва), технологізованого навчання в гуманітарній сфері (В. Різун, Н. Бондаренко, Г. Селевко, А. Ситченко), особистісно зорієнтованої (А. Плигін, А. Фасоля) та компетентнісної освіти (Н. Бібік, О. Локшиної, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та інших).

Формування мети та завдань статті. Висвітлення педагогічних передумов, що визначили сучасні тенденції розвитку методики навчання української літератури в основній і старшій школі другої половини ХХ – почату ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Методика навчання літератури як предметна дидактика базується на педагогічних ідеях і проектах, які відповідають меті й завданням сучасної шкільної освіти. Ефективність навчання зумовлюється сформованістю в школярів прийомів мислительної діяльності: операцій аналізу й синтезу, порівняння, узагальнення та класифікації [8, с. 165]. Важливою ланкою такого навчання визнається постановка і розв'язання навчальної задачі з опорою на алгоритми розумових дій, що відповідає психологічним приписам розвивального навчання та вимогам його технологізації. У педагогічній науці помітна важлива й актуальна тенденція до впровадження *технологізованого навчання* як такого, що має оптимізувати процес засвоєння знань, формування вмінь, їх інтеграції в свідомості учнів на засадах діалогізму та партнерської взаємодії всіх його учасників. Оскільки «... наука розуміється як сфера, форма людської діяльності, діяльність суспільства по виробництву знань, сукупність знань тощо» [2, с. 13], то ідея технологізувати навчання літератури цілком виправдана і має переконливе філософсько-культурологічне та психологічне

обґрунтування. Так, О. Пехота пояснює: «Гуманізація освіти, її орієнтація на розвиток особистісного потенціалу учня, запобігання безвиході її розвитку змусили школу перейти на технологічний етап розвитку» [7, с. 9].

Різні підходи до пояснення педагогічних технологій дають підстави розрізняти їх за такими визначеннями:

- розробка і застосування засобів навчання та обладнання, включаючи ТЗН;
- спосіб виконання навчальної задачі або процес комунікації;
- сфера знань, на підставі яких конструюються оптимальні навчальні системи;
- узагальнююча характеристика педагогічної технології [7, с. 4].

Зважаючи на *діалоговий принцип* поєднання раціонального в кожному із визначень, поділяємо багатоаспектний підхід Г. Селевка до тлумачення педагогічної технології як системи функціонування всіх компонентів педагогічного процесу, побудованій на науковій основі, запрограмованій у часі й просторі й тієї, що забезпечує запланований результат [9, с. 4].

Спираючись на різні характеристики педагогічної технології, їх домінантне значення пов'язуємо з процесуальним аспектом педагогічної роботи, який найбільш повно реалізується в межах конкретної педагогіки – методики предметного викладання. «У технології, – пояснює Г. Селевко, – більше представлений цільовий, процесуальний, кількісний і розрахунковий компоненти, у методиці – змістова, якісна і варіативна сторони» [9, с. 9].

Своїми характерними ознаками педагогічні технології цілком відповідні нинішнім тенденціям розвитку освіти у *напрямі стандартизації її змісту та критеріїв, забезпечення інтегративної функції, демократизації та гуманізації* навчально-виховного процесу. Т. Назарова вказує на такі риси педагогічної технології: а) стандартизація змісту освіти; б) вищий, порівняно з традиційним, рівень організації навчального процесу; в) гарантоване досягнення дидактичної мети переважно завдяки відтворюваності розумових дій, а не майстерності вчителя [6, с. 197]. Організація навчання через кожну навчальну дію виступає характерною ознакою його технологізації. У цьому й має проявлятися

педагогічна майстерність учителя, кваліфікація якого визнається О. Пехотою важливим компонентом освітніх технологій [7]. Ефективність технологізованого навчання, яке визначає нині ключові тенденції розвитку методичної науки, забезпечується, на думку вітчизняних учених, завдяки таким своїм організаційним діям:

- переведення педагогічного задуму в технологічний ланцюжок педагогічних дій, операційно вибудовуваних у повній відповідності до цільових установок, що набирають форми конкретного очікуваного результату;

- функціонування педагогічної технології як взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів на договірній основі з урахуванням принципів індивідуалізації, диференціації, оптимальної реалізації людських і технічних ресурсів;

- поетапне проектування і наступна реалізація елементів педагогічної технології, відтворюваних учителем і гарантованість досягнення планованих результатів навчання учнями;

- включення до педагогічної технології діагностичних процедур, що містять параметри, критерії, інструментарій виміру результатів діяльності [5, с. 58].

Ключовими завданнями педагогічної технології українські вчені вважають:

- 1) поглиблення і зміцнення знань, закріплення вмінь і навичок;
- 2) систематичне навчання дій з технологічним інструментарієм;
- 3) закріплення соціально значущих форм і звичок поведінки;
- 4) розвиток технологічного мислення, вмінь алгоритмізувати, стандартизувати власну пізнавальну діяльність [1, с. 37].

Реалізація цих завдань узгоджується з вимогами державних нормативних документів до змісту та якості освіти, відповідає потребам *компетентнісного навчання і саморозвитку особистості*.

Сучасна педагогіка виробила такі організаційні *етапи* технологізованого навчання, які актуальні й у шкільному курсі української літератури: аналіз вірогідної діяльності учня; визначення змісту навчання на кожному етапі роботи; перевірка міри завантаженості учнів і підрахунок часу, необхідного для

навчання; вибір найбільш ефективних організаційних форм навчання та виховання; підготовка матеріалів для здійснення мотивації навчання; розробка системи навчальних вправ на основі алгоритму діяльності; розробка матеріалів для діагностики навчальних досягнень школярів; розробка структури та змісту навчальних занять, планування уроків та домашньої роботи учнів; апробація проекту та перевірка завершеності навчально-виховного процесу [1, с. 40].

Провідну роль у науково-практичному забезпеченні педагогічного процесу відіграють різні технології навчання і виховання, однак, домінують розвивальні, що мають вплив на розвиток тих чи інших тенденцій методичної науки. Це передусім технологія саморозвитку М. Монтесорі, валфдорфська технологія гуманістичного навчання і виховання, технології групового навчання, проектна технологія, інноваційні технології творчого розвитку особистості (Г. Ващенко, С. Сисоєва), інтелектуального виховання учнів та самонавчання (Б. Єсіпов, В. Паламарчук, М. Солдатенко), нові інформаційні технології навчання, а також теорія і практика уроку загалом (Г. Кирилова, В. Онищук, М. Поташник).

В умовах реалізації особистісно орієнтованої парадигми сучасної освіти в Україні утверджуються ідеї *саморозвитку особистості*, проголошені на початку минулого століття італійським педагогом М. Монтесорі [7, с. 58-69]. Основні положення її педагогічної системи актуальні й нині: а) навчання і виховання має бути індивідуальним і ґрунтуватися на тому, що Л. Виготський називав актуальним рівнем знань учня, а І. Якиманська – його суб'єктивним потенціалом; б) учні проходять у своєму розвитку певні етапи, що характеризуються їхніми пізнавальними інтересами та можливостями і зумовлюють сензитивність розвитку; в) ефективність розумового розвитку дітей забезпечується виконанням спеціальних навчальних вправ; г) мислення дитини має пройти такі стадії: «...від предметно-діючого до наочно-образного, і тільки після цього досягається абстрактний рівень».

Пріоритетність особистості учня в процесі навчання, проголошувана М. Монтесорі, відповідає *тенденції гуманізації сучасної освіти, а ідеї*

індивідуалізованого навчання та розумового розвитку особистості підтримують спрямованість методичної науки і практики до *технологізації педагогічного процесу*, доцільного і в навчанні літератури.

Водночас із ідеями індивідуального навчання активізуються *групові форми педагогічного процесу*. Із середини другої пол. ХХ ст. визначилися *ідеї поєднання колективної, групової та індивідуальної роботи* учнів одного класу (А. Алексюк, І. Лернер, Ю. Бабанський), які актуальні й в умовах інноваційного навчання. *Ідеї групового навчання* [7, с. 70-90] удосконалюють класно-урочну систему шляхом поєднання макро- і мікроформ навчального процесу, сприяють формуванню *інтерсуб'єктного навчання*, що характеризується як одна з *тенденцій сучасного розвитку методики викладання української літератури* (В. Уліщенко). Реалізація принципів інтерсуб'єктного навчання сприяє розумінню поліфонічної сутності художнього тексту, його експресивного та етико-естетичного багатоголосся, враховує особливості вікової психології, рівень читацької культури учнів, домінанту сприйняття художнього твору, акцентує увагу на українських ментальних історико-культурних цінностях.

На рубежі століть поширилася *технологія інтерактивного навчання*, що міцно утвердилася на уроках літератури. Зауважимо, що педагогічним ідеям, які нині тлумачаться як інтерактивне навчання, свого часу приділяв увагу В. Сухомлинський, а частково їх реалізовували у навчально-виховному процесі В. Шаталов, Є. Ільїн та Ш. Амонашвілі.

Учені-педагоги орієнтуються на такі концептуальні ідеї інтерактивного навчання:

- а) вчитель та учні – рівноправні суб'єкти навчального процесу;
- б) учень усвідомлює свої дії, знання та вміння;
- в) вчитель контролює і підтримує хід колективного навчання;
- г) реалізується постійна й активна взаємодія всіх учнів – співнавчання;
- д) організаційними формами є: моделювання ситуацій, тренінги, диспути, рольові ігри тощо [3, с. 71-77].

Інтерактивне навчання можна визначити технологією на тій підставі, що акцентується на організаційних формах навчання, кожна з яких має свою схему реалізації, створюються умови для міжособистісної комунікації учнів та забезпечується їхня висока творча активність.

У контексті нинішніх педагогічних зацікавлень інтерактивним та інтерсуб'єктним навчанням викликає інтерес *проектна технологія*, що заснована на ідеях Д. Дьюї щодо «навчання на активній основі, через доцільну діяльність учня, у співвідношенні з його особистим інтересом саме в цих знаннях» [7, с. 148].

Проектна технологія перспективна в сучасних умовах розвивального та особистісно зорієнтованого навчання насамперед своїми властивостями:

- проблемним навчанням дослідницького характеру та інтегративним змістом знань;
- теоретико-практичною значущістю результатів проектної діяльності;
- самостійністю учнів у проектному здобутті знань;
- структуруванням змісту проектної діяльності.

Проектне навчання виступає варіантом модельованого, оскільки пропонує певну модель організації пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на засвоєння курсу, теми, виконання окремого проблемного завдання. Технологізоване навчання корелює з проектним передбаченою послідовністю виконання розумово-практичних дій та прогнозованим результатом. Таке навчання є рушієм педагогічних інновацій, тенденція до яких утверджується в методичній науці.

Із середини 60-х рр. ХХ ст. бере початок *технологія програмованого навчання*, вмотивована необхідністю управління навчальним процесом.

Технологія програмованого навчання цікавить нас як пряма передумова технологізації навчально-виховного процесу з літератури, ефективність якого досягається адекватною взаємодією змістової та процесуальної частин.

Своєрідним відгалуженням програмованого навчання є *технологія модульного навчання*, що також передбачає самостійне навчання за

індивідуальною програмою, яка передбачає рекомендації щодо виконання завдань. Прикметним для цієї технології є її структурний елемент – модуль, який являє собою «...самостійний, функціонально орієнтований етап розвитку навчання, що має власне програмноцільове та методичне забезпечення» [7, с. 83-85]. Від змістових частин програмованого навчання модулі відрізняються формальними параметрами (парне проведення занять по 30 хв.), логічною завершеністю навчального матеріалу, розрахованого на одну тему, та інтеграцією різних форм і видів взаємозалежної діяльності вчителя та учня [7, с. 84]. Модульне навчання, таким чином, є вищим рівнем програмованого, однак його ідеї в сучасній загальноосвітній школі повноцінно не реалізовано.

Науково-технічний прогрес зумовив розробку і впровадження *комп'ютерних навчальних технологій*, визначивши з середини 80-х років минулого століття одну з неперехідних тенденцій розвитку педагогічної науки і шкільної практики – їх інформатизацію. Педагоги вказують на три напрями інформатизації навчання: а) введення навчальних дисциплін з інформатики; б) активне застосування комп'ютерів у повсякденному житті; в) вплив інформатизації на мету навчання. Акцентується на виробленні якісно нової моделі підготовки членів майбутнього інформаційного суспільства до міжлюдських комунікацій та формування планетарної свідомості громадян [7, с. 167].

Позитивним є *діалоговий характер* спілкування учнів з комп'ютером, а також можливість читати тексти пропонованих програм, що вигідно відрізняє комп'ютерні технології від телевізійних. Запровадження у навчанні нових інформаційних технологій потребує розробки нового матеріально-технічного та методичного забезпечення, нових комплексних досліджень, передусім філософсько-педагогічних та психологічних. У просторі методичної науки і шкільної практики виникає потреба в мультимедійних навчальних програмах, підручниках і посібниках, належному матеріально-технічному забезпеченні.

Завдяки ґрунтовній розробці дидактичних проблем інноваційного навчання, яку здійснили А. Алексюк, І. Богданова, С. Гончаренко, М. Гриньова,

В. Паламарчук, О. Пехота, В. Різун, С. Сисоєва, О. Семенов, І. Смолюк, тенденція до застосування навчальних технологій визріла і в українській методиці літератури (А. Ситченко), включаючи методику навчання світової літератури (О. Ісаєва, Л. Мірошніченко). Зasadниче значення для її реалізації мають педагогічні вимоги, викладені І. Лернером, який визначив ключові *ланки розвивального навчання*: аспекtnі проблеми навчання – необхідні для їх розв'язання навчальні вміння – пізнавальні задачі, спрямовані на формування заданих умінь – умови їх реалізації. Припускаємо доцільність розв'язання у такий спосіб не лише часткової навчальної проблеми, а й ширше – загальноосвітньої, тому його ідеї щодо розвивального навчання шляхом виконання пізнавальних задач мають методологічне значення для вирішення проблемних ситуацій в освіті загалом і визначення тенденцій її розвитку зокрема.

У контексті завдань і можливостей сучасної літературної освіти актуалізується і *сугестивна технологія*, яка нині не набула належного поширення в школі. Її прихильники зазначають, що будь-яка педагогічна технологія більшою або меншою мірою містить елементи навіювання – сугестії [7, с. 215], та передбачає можливості навчання, що базується на основі психологічного, переважно емоційного педагогічного впливу на учнів з урахуванням зв'язку їхньої свідомої та підсвідомої діяльності. Зважаючи на психологічні особливості сприймання художнього твору, автор якого силою образів намагається навіяти читачеві певний плин думок і почуттів, засоби сугестивного навчання мають посилити вплив прочитаного на психічний світ реципієнта.

Різноманіття педагогічних технологій не вичерпується названими, які широко чи частково використовуються в теорії й практиці літературної освіти, багатовимірність якої пов'язана з невичерпним світом художнього твору й авторським поглядом на особистість та життя в цілому. Контекст методичних знань зумовлюється не лише зв'язками з широким колом суміжних наук, а й

життєвими реаліями, відображеними у художньому творі, найбільш повно реалізується на уроках літератури.

Висновки дослідження. Досягнення педагогічної думки визначають діалоговий характер змісту і форм високотехнологізованого інтегрованого навчання літератури у контексті завдань фундаменталізації освіти, що забезпечує набуття учнями ключових компетенцій, має особистісне формувальне значення.

Summary. Basic pedagogical pre-conditions of perspective development of subject didactics that is methods of Ukrainian Literature studies is analyzed in the article. The author is concentrated on general education principles and leading directions of pedagogical science, which predetermine key progress of methodical idea trends on the modern stage.

Key words: Pedagogical theory, general educational establishment, method of studies of literature, tendency, pedagogical technology.

Список використаних джерел

1. Богданова І. М. Педагогічна інноватика: навч. посіб. / І.М. Богданова. – Одеса: «ТЕС», 2000. – 148 с.
2. Васьков Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід (дидактичний аспект). / Ю. В. Васьков. – Харків: «Скорпіон», 2000. – 120 с.
3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
4. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
5. Монахов В. М. Методология проектирования педагогических технологий (аксиоматический аспект) / В. М. Монахов // Школьные технологии. – 2000. – № 3. – С. 57-71.
6. Назарова Т. С. Образовательная среда школы и новые технологии обучения на рубеже XXI века / Т. С. Назарова // Школьные технологии. – 2000. – № 4. – С. 195-199.
7. Освітні технології: навч.-метод. посіб. – К.: «А.С.К.», 2001. – 256 с.
8. Педагогика / Под общ. ред. Г. Нойнера, Ю. К. Бабанского. – М.: Педагогика, 1984. – 368 с.
9. Селевко Г. К. Альтернативные педагогические технологии. / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 224 с.